

GRENZELOZE HUMOR?

Cabaret bij het schoolvak Nederlands

Het stimuleren van een open, betrokken en nieuwsgierige houding van leerlingen ten opzichte van onze samenleving en cultuur stelt leerlingen beter in staat morele en kritische oordelen te ontwikkelen. Juist onderwijs in kunst, wetenschap en filosofie biedt uitgelezen mogelijkheden om deze houding bij te brengen, maar hoe doe je dat in de praktijk, bijvoorbeeld bij het vak Nederlands?

CARIEN BAKKER & CLARY RAVESLOOT

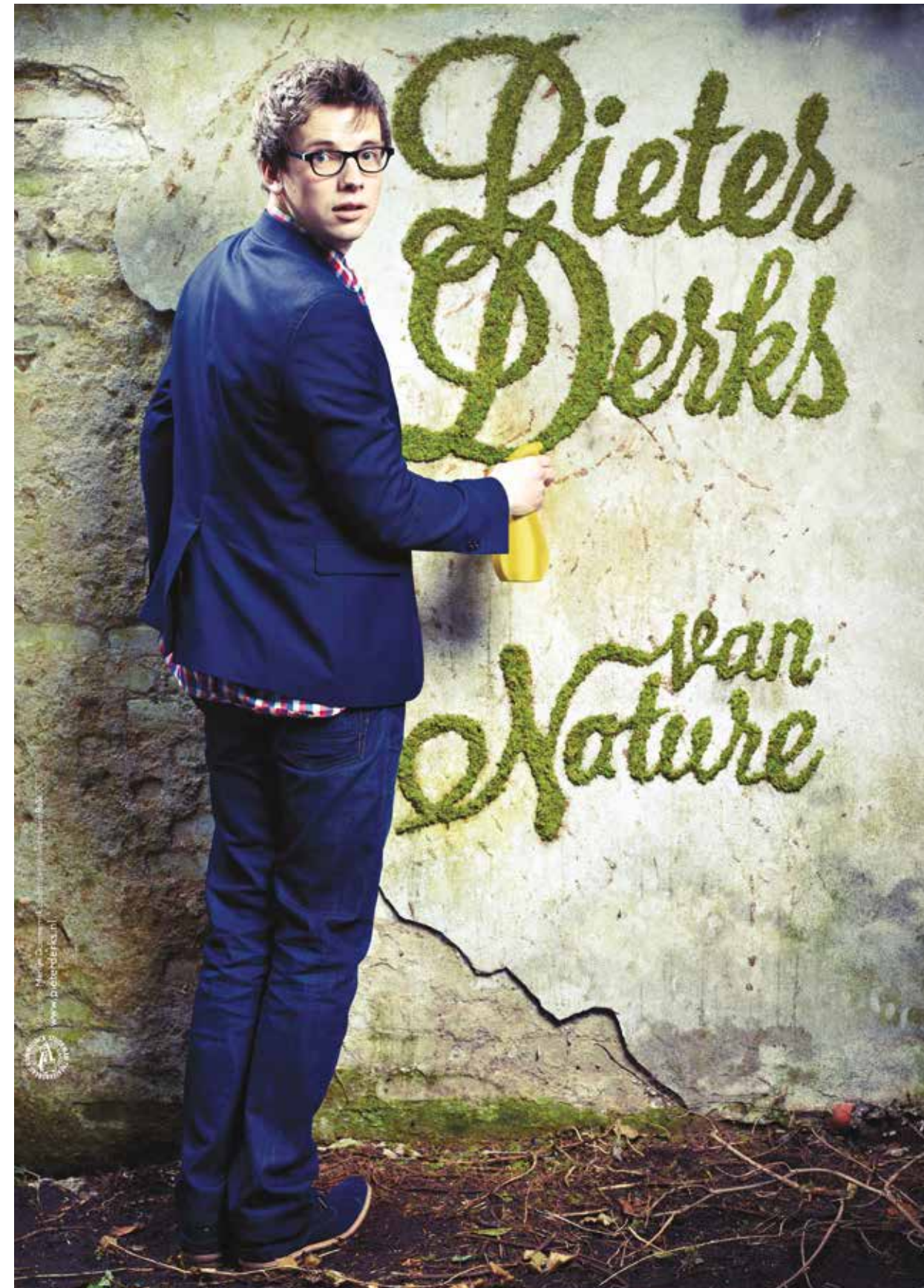
Onderwijs in het vak Nederlands richt zich van oudsher niet alleen op het ontwikkelen van taalvaardigheid, maar ook op vorming en socialisatie van leerlingen. Welke praktische mogelijkheden biedt het vak Nederlands om leerlingen te helpen een open en kritische houding en een moreel kompas te ontwikkelen?

In dit artikel doen we verslag van een verkenning met leraren Nederlands (in opleiding) of en hoe het kritisch beschouwen van cabarettteksten kan bijdragen aan het leren nadenken over maatschappelijk relevante vraagstukken. Cabaret in de klas garandeert gemotiveerde, enthousiaste leerlingen – er valt immers wat te lachen –, maar modern cabaret is ook grensverleggend en taboedoorbrekend. Nogal wat cabaretiers, zoals Theo Maassen en Hans Teeuwen, slagen erin je een ongemakkelijk gevoel te geven omdat je lacht om iets waarover je eigenlijk niet mag lachen van jezelf. Juist waar het schuurt, lijkt cabaret een uitgelezen mogelijkheid te bieden om te discussiëren over de grenzen van humor. Wat

mag een cabaretier zeggen op het podium? Zijn daar grenzen voor, of kan de cabaretier zover gaan als zijn publiek trekt? Wat gebeurt er als de cabaretier dezelfde uitspraken doet in de krant?

Het goedste Nederlands

Bekijkt u eens het fragment ‘Het goedste Nederlands’ van Draadstaal (<<http://tiny.cc/ltn-draadstaal>>), waarin de typetjes Fred en Ria Onderbuik kritiek leveren op het gebrekkige taalgebruik van hun medelanders, maar zelf op hilarische wijze de ene grammaticale fout aan de andere rijgen. Iedere keer als we dit fragment laten zien aan leraren Nederlands met de vraag wat ze met dit fragment in de klas zouden kunnen, is de primaire reactie: ‘Fred’s taalfouten herkennen en verbeteren’. Bij de geëngageerde stand-up-comedian Pieter Derks (bijvoorbeeld <<http://tiny.cc/ltn-pieter>>) wordt in eerste instantie gedacht aan het analyseren van zijn minibetogen op opbouw, stijlmiddelen, argumentatie en drogredenen. De focus ligt bij docenten Nederlands kennelijk op het analyseren en correct leren gebruiken van de Nederlandse

Affiche voor de voorstelling Van Nature (2013–2014) van Pieter Derks (foto: Merlijn Doomernik). Pieter Derks zal optreden tijdens de Landelijke Studiedag op vrijdag 7 november 2014 in Utrecht

Alle docenten hebben de taak om een substantiële bijdrage te leveren aan de ontwikkeling van het vermogen van leerlingen tot kritisch denken en moreel oordelen

taal; we leren leerlingen zinnen ontleden, werkwoorden goed spellen, tekststructuren doorgronden, drogredenen herkennen, standpunt innemen en verdedigen et cetera.

In het licht van het curriculum Nederlands en de exameneisen zijn deze primaire reacties passend. Het is ook leerzaam en vermakelijk om alle stilistische en grammaticale fouten te halen uit zinnen als 'Dan lijkt het dus hij een Nederlander is die geboren en gebogen notabij nabene snap je dat ie hier vandaan komt dat ie dan nog slechter Nederlands ken spreken dan de gemiddelde allochtoon', en analyse van betogende voordrachten is een belangrijk hulpmiddel om uiteindelijk zelf overtuigender te leren spreken.

Toch zouden wij graag een stap verder willen gaan. Wat ons betreft nodigt 'Het goedste Nederlands' ook uit om met leerlingen te reflecteren op het fenomeen stereotypering, op de discriminerende werking van stereotypingen en de rol van massamedia bij de verspreiding ervan, op de wijze waarop het conservatieve echtpaar Fred en Ria Onderbuik wordt neergezet, op de onderbuikgevoelens die het echtpaar vertolkt, de waarheidsclaims die het neerlegt. Maar we zouden ook graag de vraag 'Wat vinden de acteurs Jeroen van Koningsbrugge en Dennis van de Ven nou echt van mensen die zulke uitspraken doen?' kritisch met leerlingen beschouwen. Pieter Derks zouden we willen gebruiken

om het engagement in de leerlingen aan te wakkeren, bijvoorbeeld door ze te laten spreken of schrijven over actuele maatschappelijke kwesties. Kortom: we zouden cabaret vooral willen gebruiken om het kritisch denken van leerlingen te helpen ontwikkelen.

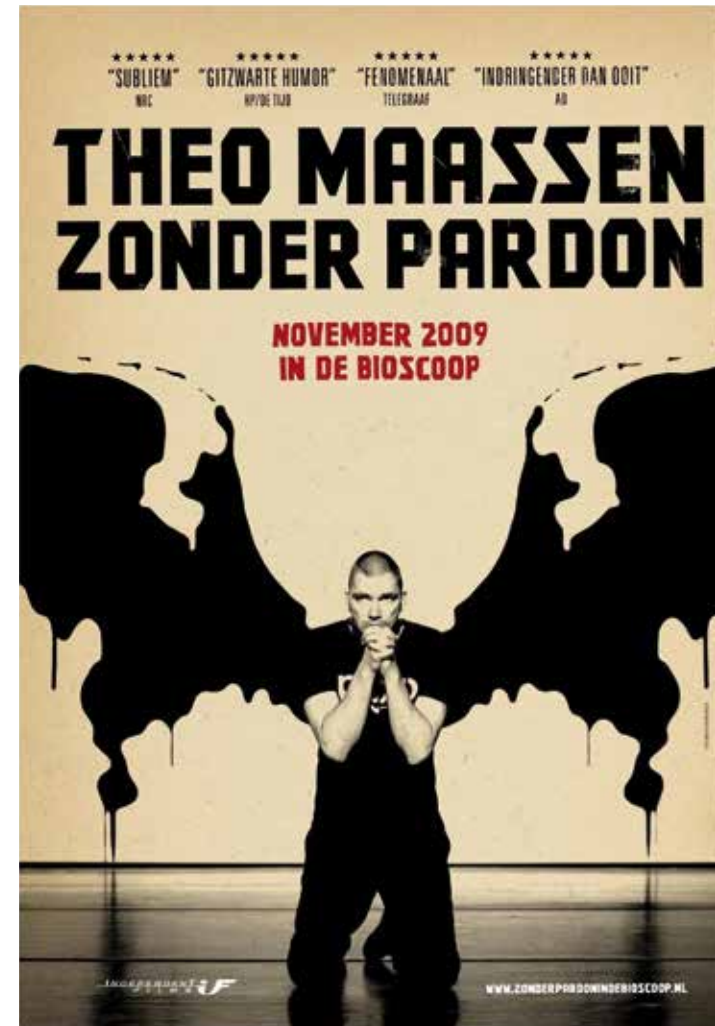
Kritisch denken in de les Nederlands

Onderwijs heeft behalve een kwalificerende en selecterende functie, ook een socialiserende functie. Alle docenten hebben wat ons betreft de taak om een substantiële bijdrage te leveren aan de ontwikkeling van het vermogen van leerlingen tot kritisch denken en moreel oordelen, aan het bevorderen van engagement, betrokkenheid bij en met de wereld, aan introspectie: wie ben ik, welke waarden wil ik nastreven, wat betekenen ik voor anderen en wat betekenen zij voor mij? Met de traditionele nadruk op het correct hanteren van taalregels en -conventies bij Nederlands lijken we wel eens te vergeten dat we met pubers te maken hebben die hun weg zoeken in een onoverzichtelijke wereld vol tegenstrijdigheden. Leerlingen hebben daar hulp bij nodig, spiegels die hen in staat stellen andere perspectieven te ontdekken, volwassenen die hen helpen een zelfstandig, invoelend persoon te worden die over de vaardigheid beschikt om keuzes te maken die niet alleen goed zijn voor het eigen welbevinden, maar ook voor die van de omgeving.

De gedachte dat dergelijke vormingsdoelen 'bij

Jeroen van Koningsbrugge en Dennis van de Ven in *Draadstaal* als de typetjes Fred en Ria

Affiche voor de voorstelling *Zonder Pardon* (2009–2010) van Theo Maassen

Theo Maassen – Adolf Hitler

Het fragment 'Adolf Hitler' van Theo Maassen uit de show *Zonder Pardon* (<<http://tiny.cc/ltn-maassen>>), waarin de cabaretier harde grappen maakt over de Holocaust, roept zeer gemengde gevoelens en reacties op bij leraren aan wie we het hebben laten zien, van 'Theo Maassen zou ik nooit in de klas laten zien, het is moreel verwerpelijk en smakeloos' tot 'Dit is verplichte kost en moet je juist laten zien! Leerlingen zien het toch, dus help ze het te duiden'. De meeste docenten voelen zich bij het bekijken ongemakkelijk, lachen besmuikt, lijken zich soms te schamen dat ze moeten lachen om de voorgaande grappen van Maassen.

Zonder Pardon draait om de frictie tussen het recht op de vrijheid van meningsuiting en de strafbaarheidsstelling van het verspreiden van leugens (laster en smaad), discriminatie, kwetsen en het aanzetten tot haat. Maassen wroet en wrikt, laat je nadenken over die grenzen. In een interview met Coen Verbraak (2002) zegt Maassen: 'Een cabaretier moet over alles grappen kunnen maken. Je mag op een toneel met een stalen bek alles beweren.' Maar Maassen ziet zichzelf niet als provocateur pur sang, hij is een geëngageerd cabaretier die mensen wakker wil schudden: 'Als grootste euvel van deze tijd zie ik de onverschilligheid. Dát is de echte oorlog die woedt; de strijd tussen fundamentalisme en fanatisme enerzijds en onverschilligheid anderzijds.'

Het fragment van Theo Maassen is bruikbaar om bij leerlingen het ongemakkelijke gevoel op te roepen en met ze te bespreken. Het gesprek kan gevoerd worden aan de hand van een set vragen (zie kader 1). Vraag 1 leent zich goed voor een eerste klassikale bespreking en legt ongetwijfeld een aantal kwesties op tafel: Hoe belangrijk is vrijheid van meningsuiting? Mag je alles zeggen? En als dat mag, moet je dat dan ook doen? Waarom doet Maassen dit? Wat is ironie, sarcasme, cynisme? Hoe herken je dat? Voor sommige vragen is extra zoek- en leeswerk nodig: leerlingen verdiepen zich in het verschijnsel Holocaustontkenning (vraag 2), in de reacties op sociale media op een cabaretvoorstelling van Maassen (vraag 3) en in de recente ophef over de Franse cabaretier Dieudonné (vraag 4). Het is denkbaar dat niet

maatschappijleer horen', lijkt gelogenstraft door recent onderzoek waaruit blijkt dat bijvoorbeeld het lezen van literatuur het empathisch vermogen van mensen ontwikkelt en hen helpt grip te krijgen op de wereld (Kidd & Castano, 2013). Reflectie op kunstzinnige, talige uitingen hoort bovendien traditiegetrouw bij het schoolvak Nederlands, waarin literatuuronderwijs een prominente plek heeft. We denken dat niet alleen schrijvers, maar juist ook cabaretiers mensen aan het denken kunnen zetten over de zin en onzin van heersende normen en waarden, over tolerantie en vrijheid van meningsuiting; dat zij onze (voor)oordelen op een genadeloze manier boven tafel weten te krijgen, dat zij ons doen nadenken over onze gedachten en ons handelen, dat zij taboes kunnen doorbreken. Aan de hand van twee spraakmakende cabaretfragmenten laten we zien hoe kritisch denken in de les Nederlands op havo en vwo vorm kan krijgen.

- Bespreek klassikaal met de docent de volgende vragen:
  - Noteer in steekwoorden welke gevoelens jou bekropen bij het bekijken van het fragment.
  - Vind je dat Maassen deze grappen mag maken? Waarom wel/niet?
  - Welke bedoeling(en) zou Maassen hebben met deze sketch?
  - Waarom kunnen deze uitspraken alleen op een podium gemaakt worden?
- Maassen zegt: 'Je mag de Holocaust niet bagatelliseren, dat is strafbaar.' Bestudeer de website van het College voor de Rechten van de Mens (<www.mensenrechten.nl>). Denk daarna na over de volgende vraagstukken:
  - In België en Nederland is het bagatelliseren, ontkennen of goedpraten van de Holocaust verboden; het valt onder het discriminatieverbod en is dus strafbaar volgens de artikelen 137c en 137e van het Wetboek van Strafrecht. Formuleer in eigen woorden waarom bagatelliseren van de Holocaust volgens dit wetsartikel strafbaar is.
  - Leg in eigen woorden uit dat het verbod op discriminatie op gespannen voet kan staan met artikel 7 uit de Nederlandse Grondwet.
  - Holocaustrevisie verwerpen de geschiedschrijving rondom de Holocaust. Lees de uitspraken van Holocaustrevisie op Wikipedia (<<http://nl.wikipedia.org/wiki/Holocaustontkenning>>). Leg aan de hand van drie uitspraken uit dat deze Holocaustrevisie de argumenten van hun tegenstanders zullen duiden als de drogreden 'Negeren van alternatieve hypothesen'.
- Theo Maassen gaat regelmatig ver in zijn shows. In zijn show *Met alle respect* meldt hij over Geert Wilders: 'Als een hond vals is, krijgt hij een spuitje, maar als een politicus vals is dan krijgt hij persoonsbeveiliging. Ik ben voor de vrijheid van meningsuiting maar ik ben tegen persoonsbeveiliging. Misschien dat mensen dan net iets langer nadenken voordat ze wat zeggen.' Zoek op Twitter en andere sociale media reacties op zijn show *Met alle respect* en debatteer over de volgende stellingen:
  - Een cabaretier moet te allen tijde kunnen zeggen wat hij/zij wil.
  - Iedereen moet te allen tijde kunnen zeggen wat hij/zij wil.
- Begin 2014 stond de Franse president Hollande gemeenten toe om optredens van de cabaretier Dieudonné te verbieden. In een NRC-artikel (<www.nrc.nl/nieuws/2014/01/08/deze-franse-cabaretier-mag-verboden-worden-hoe-kwam-het-zover>) wordt uitgelegd hoe het zover heeft kunnen komen dat het recht op vrije meningsuiting voor Dieudonné ingeperkt is. Debatteer over de volgende stellingen:
  - De optredens van Dieudonné zijn terecht verboden.
  - Het maken van een 'quenelle' moet wettelijk verboden worden.

Kader 1. Vragen bij *Zonder pardon* van Theo Maassen

alle leerlingen dezelfde opdracht maken. Leerlingen kunnen in groepen de vragen maken en in een tweede les kunnen dan meerdere debatten of presentaties worden gehouden. Het is mogelijk een afsluitende schrijfopdracht te koppelen aan de beschouwing van het cabaretfragment, hetzij over één van de vragen, hetzij over een overkoepelende vraag als: mag een cabaretier overal grappen over maken en – misschien nog belangrijker – mag je als publiek overal om lachen? (Zie ook kader 3.)

Vliegende Panters – Dikkie Dik

De persiflage van de Vliegende Panters van het interactief voorlezen van Dikkie Dik in *Sesamstraat* (<<http://tiny.cc/ltm-panters>>) zorgt vaak voor een hilarische stemming in de zaal. In het fragment wordt in een vet aangezet Surinaams accent een verhaal voorgelezen waarin de kater uit jatten gaat om zijn verslaving te kunnen bekostigen. De voorlezer richt zich daarbij op twee 'jongetjes': de ene een brave weetal, de andere een wat sullig type. Wat de Vliegende Panters goed doen, is het uitvergroten van de kenmerken van interactief voorlezen: pauzeren, (open) vragen stellen, beurten geven, (laten) voorspellen, kennis en woordenschat uitbreiden. Tegelijkertijd laten ze educatief onverantwoorde zaken zien: het vulgaire taalgebruik, de tik op de vingers, de voorkeur voor het slimme jongetje, het negatief reageren op foute antwoorden.

Leerlingen kunnen dit soort taalbeschouwende analyses zelf ook maken. Beschouwen we het fragment echter meer vanuit pedagogisch perspectief, dan valt onmiddellijk op dat de Vliegende Panters Rudy Kuhn, de Surinaamse *Sesamstraat*-verteller uit de jaren tachtig, parodiëren. In de persiflage van de Vliegende Panters wordt Dikkie Dik voorgelezen met een Surinaams accent en de kater wordt neergezet als een criminele druggebruiker – alles gebaseerd op de vooroordelen die in onze maatschappij heersen over Surinamers. Hiermee wordt de persiflage bijtender en minder onschuldig.

Wij zouden naar aanleiding van dit fragment leerlingen laten nadenken over de werking en functie van stereotypering en over hun eigen vooroordelen. Vraag 1 (zie kader 2) kan de basis zijn van een klassikaal onderwijsleergesprek. Vraag 1b vraagt van leerlingen om pas op de plaats te maken en het eigen gedrag op de sociale media onder de loep te nemen. Daarnaast kan het fragment een opstap zijn om met leerlingen te reflecteren op alledaags racisme (vraag 2). Een vraag die aan de orde kan komen luidt: Mogen witte mannen racistische grappen maken, ook als hun bedoelingen zuiver zijn? Of is dat recht voorbehouden aan gekleurde cabaretiers? Of:

Hoeveel verborgen racisme is er in ons land? En wat doen we daartegen? Hoeveel racisme zit er in onze taal? Zie ook het lied 'Liever een kerk dan een moskee' van Mike en Thomas (<<http://tiny.cc/ltm-mike>>). Ook de Zwarte Pietendiscussie kan gekoppeld worden aan dit fragment door te debatteren over de vraag wat zwaarder weegt: de gekwetste gevoelens van een deel van de samenleving of het in stand houden van een oude traditie? Een goed aanknopingspunt hiervoor is het fragment 'Zwarte Piet' van Martijn Koning (<<http://tiny.cc/ltm-Martijn>>).

Lesideeën

De lesvoorbeelden die wij hier beschrijven, zijn op de eerste plaats ideeën, en vormen nog geen onderdeel van een goed uitgedacht curriculum. Op YouTube staan veel cabaretfragmenten, waarbij uiteenlopende vormende opdrachten zijn te formuleren. We kunnen ons voorstellen dat in de klas met zekere regelmaat een fragment kritisch wordt besproken, eventueel gekoppeld aan de

- Onderzoek het verschijnsel stereotypering.
  - Geef in eigen woorden een definitie van stereotypering en vooroordelen en beschrijf wat de functies zijn.
  - Beluister 'Heksenjacht' van Jasper van Kuijk (<www.youtube.com/watch?v=Vx2e7A3Vt-c>) of 'Ome Enzo' van Ronald Goedemondt (<www.youtube.com/watch?v=M_EMhuK4_p4>). Onderzoek kritisch je eigen vooroordelen, bijvoorbeeld door je Facebookpagina en Twitter te analyseren. Formuleer minimaal één vooroordeel dat negatieve, onwenselijke gevolgen heeft gehad en beschrijf hoe en in welke situatie dit aan het licht is gekomen.
  - Beschrijf zo veel mogelijk manieren waarop je kunt achterhalen of vooroordelen op feit of fictie zijn gebaseerd.
  - In hoeverre dragen dit soort sketches bij aan de bevestiging van een stereotypering?
- Het woord *neger* wordt gezien als discriminerend of racistisch. Om die reden wijzigde bijvoorbeeld de fabrikant van een chocoladelekkernij de naam 'Negerzoenen' op de verpakking in 'Zoenen'.
  - Zoek uit wat de herkomst is van het woord *neger* en beargumenteer waarom het woord kwetsend kan overkomen.
  - Zoek uit of het woord *neger* in andere talen dezelfde lading heeft als in Nederland.
  - Welke andere woorden kun je bedenken die wellicht kwetsend zijn voor groepen in de samenleving, leg uit waarom ze mogelijk kwetsend zijn en formuleer alternatieve benamingen.

Kader 2. Vragen bij Dikkie Dik van de Vliegende Panters

Reflectie op kunstzinnige, talige uitingen hoort traditiegetrouw bij het schoolvak Nederlands, waarin literatuuronderwijs een prominente plek heeft

actualiteit. Wellicht kunnen leerlingen zelf ook voorbeelden aandragen waarbij ze een kritische vraag aan de orde stellen. Maar het bekijken en bespreken van cabaretteksten kan ook de opmaat zijn voor het schrijven van een beschouwing of betoog, bijvoorbeeld over de vraag of er grenzen zijn aan humor, of over verborgen racisme (zie kader 3). Grenzen aan het denken over humor zijn er in elk geval niet. ■

Met dank aan Hiske Schipper voor het kritisch meelesen.

LITERATUUR

- Gude, R., & Stralen, G. van (Red.). (2012). ...En denken: Bildung voor leraren. Leusden: ISVW Uitgevers.
- Kidd, D. C., & Castano, E. (2013). Reading literary fiction improves theory of mind. *Science*, 342(6156), 377–380.
- Niemantsverdriet, T., & Wiechen, P.-B. van (2006, 21 oktober). Cabaretiers over de grenzen van de humor. *Vrij Nederland*. Geraadpleegd via <http://www.vn.nl/Archief/Samenleving/Artikel-Samenleving/Cabaretiers-over-de-grenzen-van-de-humor.htm>
- Verbraak, C. (2002, 10 augustus). Theo Maassen: Ik ben steeds minder vriend van de zaal. *Vrij Nederland*. Geraadpleegd via <http://www.coenverbraak.nl/maassen.html>

Je hebt een aantal fragmenten uit cabaretprogramma's bekeken en nagedacht over de vraag of er grenzen zijn aan humor. Lees ter aanvulling het artikel 'Cabaretiers over de grenzen van humor' in *Vrij Nederland* van 21 oktober 2006 (<www.vn.nl/Archief/Samenleving/Artikel-Samenleving/Cabaretiers-over-de-grenzen-van-de-humor.htm>). Schrijf op basis van de lessen en het achtergrondartikel een persoonlijk antwoord op de vraag of er grenzen zijn aan humor. Ga in je antwoord in op de bijzondere rol die cabaretiers volgens jou in de samenleving hebben: Zijn zij de provocateurs die ons een spiegel moeten voorhouden? Of zijn ze met hun uitspraken gehouden aan de wet, die onder andere discrimineren, godslastering en Holocaustontkenning strafbaar stelt? Verwijs in je tekst naar ten minste twee cabaretfragmenten die jouw visie ondersteunen.

Kader 3. Slotopdracht *Cabaret en de grenzen van humor*